

HAMZA HAKIMZODA NIYOZIYGA OID ILMIY MA'LUMOTLARNING SHAKLLANISHI

Atayev Azamat Pulatovich

Toshkent amaliy fanlar universiteti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
azamatatayev79@gmail.com +99890-949-79-93

Umarova Muslima

Toshkent amaliy fanlar universiteti O'zbek tili va adabiyoti kafedrasining 1-bosqich magistranti.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.15716568>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek jadidchilik harakatining yorqin vakili Hamza Hakimzoda Niyoziyning ilmiy o'rganilish jarayoni bosqichma-bosqich tahlil etiladi. Adibning adabiy, tilshunoslik, dramaturgiya va pedagogik faoliyati yuzasidan shakllangan ilmiy ma'lumotlarning dastlabki mafkuraviy yondashuvlardan boshlab, mustaqillikdan keyingi erkin va tanqidiy ilmiy tadqiqotlar yo'nalishlarigacha bo'lgan rivojlanish holati yoritib berilgan.

Maqolada Hamza merosining raqamli muhitda aks etishi, zamonaviy tadqiqotlar va elektron resurslar orqali keng ommaga taqdim etilishi masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, maqola Hamza ijodining o'rganilishi borasidagi ilmiy maktab shakllanishi va istiqboldagi tadqiqot yo'nalishlari uchun asos bo'la oladi.

Kalit so'zlar: Hamza Hakimzoda Niyoziy, jadidchilik, ilmiy tadqiqotlar, adabiy meros, tilshunoslik, dramaturgiya, pedagogika, o'zbek adabiyoti, ilmiy maktab, raqamli resurslar, ilmiy tahlil.

Kirish

Hamza Hakimzoda Niyoziy (1889–1929) – o'zbek jadidchilik harakatining yirik namoyandalaridan biri, adib, dramaturg, pedagog, tilshunos va jamoat arbobi sifatida o'z davri va undan keyingi madaniy-ma'naviy taraqqiyotda muhim o'rin tutadi. Uning boy va serqirra merosi o'zbek adabiyoti, tilshunosligi, teatr san'ati, ma'rifatparvarlik tarixining muhim sahifalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Shu bois, Hamza merosini ilmiy asosda o'rganish va baholashga qaratilgan izlanishlar XX asrning o'rtalaridan boshlab shakllanib bordi va bugungi kunga kelib mustahkam ilmiy maktabga aylandi.

Asosiy qism

Hamza Hakimzoda Niyoziyga oid ilmiy ma'lumotlarning shakllanishi xususida izlanar ekanmiz, uni quyidagicha tasniflab o'rganish maqsadga muvofiqdir:

1. Ilmiy izlanishlarning dastlabki bosqichlari: Sovet davrining dastlabki yillari Hamza ijodini siyosiy kontekstda baholash va uni sotsialistik realizm doirasida talqin qilishga yo'naltirilgan edi. 1930–1940-yillarda Hamzaning faoliyati ko'proq ideologik yondashuvlar asosida baholandi. Uning asarlari to'plamlari nashr etilgan bo'lsa-da, bu davrdagi tadqiqotlarda ilmiylikdan ko'ra mafkuraviy ruh ustun edi.

2. 1950–1980 yillarda shakllangan ilmiy asos: Bu davr Hamza ijodini chuqurroq o'rganish yo'lidagi ilk ilmiy qadamlar tashlangan davr hisoblanadi.

Xususan, adabiyotshunoslar A. Qahhor, M. Shayxzoda, I. Gʻaniyev, O. Sharafiddinov, R. Qosimova, va tilshunoslar tomonidan Hamza faoliyati va til masalalariga bagʻishlangan maqolalar eʼlon qilindi.

Uning dramaturgik merosi (masalan, “Zaharli hayot”, “Boy ila xizmatchi”) sahna asari sifatida ham, adabiy tahlil obyekti sifatida ham koʻrib chiqildi. Shu bilan birga, Hamzaning tarjimatchilik faoliyati, lugʻatchilik ishlari ham alohida tadqiqot mavzusi boʻldi.

3. Mustaqillikdan keyingi davrda ilmiy yondashuvlar: Oʻzbekiston mustaqillikka erishgach, Hamzaning shaxsiyati va ijodiga nisbatan mafkuraviy cheklovlar olib tashlandi. Bu esa uning asarlarini tarixiy, estetik, madaniy va tilshunoslik jihatdan qayta koʻrib chiqishga imkon berdi. Ilmiy tadqiqotlarda quyidagi yoʻnalishlar koʻzga tashlandi:

- Adabiy merosning tekstologik tahlili (asli va nashrlari taqqoslanib oʻrganildi);
- Tilshunoslik tahlillari (Hamzaning sheva, xalq tili, imlo, soʻz boyligi bilan bogʻliq ishlari);
- Jadidchilikdagi oʻrni va pedagogik qarashlari;
- Maʼrifiy va islohotparvarlik gʻoyalari.

Hamza Hakimzoda ijodida tilshunoslik tahlillarini ham quyidagicha tasniflab oʻrganish mumkin:

a) Til va adabiyotga ilmiy yondashuv: Hamzaning tilga boʻlgan munosabati uni ijodkor emas, balki tilshunos sifatida ham koʻrsatadi. U oʻz asarlarida xalq ogʻzaki nutqiga, mahalliy shevalarga tayangan holda ifoda soddaligini taʼminlashga intilgan. Tilning xalqchil boʻlishi kerakligini aytgan holda, sunʼiy va murakkab uslubdan voz kechishni taklif qilgan.

“Xalqqa tushunarli boʻlmagan, gʻayri tabiiy til adabiy til emas” – degan fikri Hamzaning tilshunoslik pozitsiyasini ochib beradi.

b) Sheva va adabiy til masalalari: Hamza ijodida sheva leksikasining faol qoʻllanilishi kuzatiladi. Ayniqsa, dramatik asarlarida qahramonlar nutqi orqaltilning ijtimoiy qatlamlar va mintaqaviy xususiyatlarini koʻrsatishga uringan. Bu holat “Boy ila xizmatchi”, “Zaharli hayot”, “Paranji sirlaridan bir lavha” kabi asarlarida yaqqol namoyon boʻladi. U tilni real hayot hodisalari bilan bogʻliq holda, xalqona, jonli, obrazli ifodalashga intilgan.

c) Imlo islohoti va orfografiya masalalari: Hamza tilshunos sifatida imlo va alifbo islohotiga alohida eʼtibor bergan. U eski arab yozuvidagi chalkashliklar va soddalashtirish zarurati haqida maqolalar yozgan. Jadid maktablari uchun tayyorlagan oʻquv qoʻllanmalarida fonetik tamoyillarga asoslangan soddalashtirilgan imlodan foydalangan. U fonetika, morfologiya va soʻz yasashi masalalariga amaliy yechimlar taklif qilgan.

d) Lugʻatchilik faoliyati: Hamzaning lugʻat tuzishdagi ishi oʻz davri uchun yangilik boʻlib, u xalq tilida qoʻllaniladigan soʻzlarni jamlab, ularni maʼno jihatidan izohlashga harakat qilgan. Uning bu boradagi izlanishlari mustaqillikdan keyingi davrda ilmiy tahlil etila boshladi.

e) Til madaniyati va maʼnaviylik masalasi: Hamza tilni faqat aloqa vositasi emas, balki madaniyat va axloq tarbiyachisi sifatida koʻrgan. U tilni pok, tushunarli, milliy ruhda boʻlishi kerakligini taʼkidlab, til orqali inson maʼnaviyatini yuksaltirishga harakat qilgan.

Bu davrda bir qator nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari himoya qilindi, maxsus monografiyalar va ilmiy maqolalar chop etildi.

Misol uchun, Hamzaning til va imlo masalalariga oid qarashlari M. Jo'rayev, Z. Eshonqulova, X. Sultonova kabi tadqiqotchilar tomonidan o'rganildi.

4. Raqamli ma'lumotlar va elektron resurslarda aks etishi

So'nggi yillarda Hamza merosi raqamli formatda ham ommalashmoqda. Uning asarlari elektron kutubxonalar, ilmiy ma'lumotlar bazalari (masalan, "Ziyonet", "elibrary.uz") orqali keng foydalanuvchilarga taqdim etilmoqda. Bu esa Hamza merosini xalqaro ilmiy muomalaga kiritish imkoniyatini kengaytirmoqda.

Xulosa

Hamza Hakimzoda Niyoziyning tilshunoslik borasidagi qarashlari va amaliy faoliyati bugungi o'zbek tilshunosligi uchun ham muhim manba hisoblanadi. Uning xalq tili va adabiy til o'rtasidagi uyg'unlik, imlo soddaligi, milliy leksika boyligining saqlanishi, shevalardan foydalanish kabi masalalarga bergan baholari hozirgi til islohoti va til siyosatida ham dolzarbdir.

Shuningdek, adibning ilmiy o'rganilishi bosqichma-bosqich shakllanib, hozirgi kunda chuqur, ko'p qirrali va turli fan sohalarini qamrab olgan ilmiy yo'nalishga aylangan. Uning merosi faqat adabiy emas, balki tilshunoslik, tarix, pedagogika, madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham o'rganilmoqda. Bugungi kunda Hamzaning tilshunoslik faoliyati hali to'liq o'rganilmagan bo'lib, bu borada yanada chuqur ilmiy izlanishlarni davom ettirish, Hamza merosini zamonaviy ilmiy metodologiyalar asosida talqin qilish muhim ilmiy vazifadir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Eshonqulova Z. *Hamza ijodida til va uslub masalalari*. // "Til va adabiyot ta'limi" jurnali, 2012, №1.
2. Jo'rayev M. *XX asr boshlarida o'zbek adabiy tili taraqqiyoti*. – Toshkent: Fan, 2000.
3. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Sharafiddinov O. *Jadidlar haqida mulohazalar*. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1993.
5. Sultonova X. *Hamza til madaniyati targ'ibotchisi sifatida*. // "Filologiya masalalari" jurnali, 2015, №2.
6. Sultonova X. *Hamzaning til madaniyatiga qo'shgan hissasi*. // "Filologiya masalalari", 2015, №2.
7. Qosimova R. *O'zbek dramatik asarlarida obrazlar nutqi*. – Toshkent: Fan, 1998.
8. G'aniyev I. *Hamza – dramaturg va ma'rifatchi*. – Toshkent: Fan, 1979.